

DOI: 10.15421/271912

УДК 94: [613-051(438+477):005.745](477.83/.86) “18/19”

**«WE LIVE UNDER THE SIGN OF HYGIENE»:
PROFESSIONAL CONGRESSES OF THE SECOND HALF
OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES.
AND DEVELOPMENT OF HYGIENIC MOVEMENT IN GALICIA.**

V. M. Trach

Ukrainian Catholic University, Lviv, Ukraine

E-mail: viratracz@ucu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4589-3610>

Abstract. From the middle of XIX century hygiene became an autonomous scientific and professional discipline and a methodological approach for embodiment a public health idea. Hygienists created their own professional environment and combined elements of social and professional movements in their work. The community of hygienists composed not only of physicians but also included engineers, pharmacists-chemists, teachers, etc. Spreading of infectious epidemic diseases stimulated searching how to resolve this «suprastate» problem in international hygiene and sanitation congresses.

The hygienic movement became more dynamic and visible in the late 19th – at the beginning of the 20th century in Habsburg Galicia. Here movement emerged mainly in the Polish professional environment. Most of the hygienists worked in the medical field. In this area, the role of one of the most important institutions since the 1860s played by congresses of Polish physicians and naturalists. The article analyzes the role of these conventions in development of the hygienic movement in Galicia. Besides hygiene and public health issues, which were discussed during each gathering, an idea of independent hygiene congress and creation hygienic societies also were in the list of priorities. Hygienists from Warsaw were leaders in popularization these ideas among colleagues. In response to convention’s decisions local hygienists established hygienic societies in Lviv and Krakow. Finally, the first congress of Polish hygienists was held in 1914 in Lviv. One of the main organizers was Lviv hygienic society. In the same time, more and more experts from other fields joined a community of hygienic activists. Engineers and technicians organized the first urban construction and hygiene convention in 1912 in Krakow. Convocation of these congresses marked a crystallization of hygienic movement idea in Polish professional group, but also in Galicia in general. Although, congresses were «Polish», a little number of experts from other nationalities also took part in gatherings. Ukrainian response to these events was ambiguous, especially since the beginning of the 20th century. The rise of national movements caused «nationalization» all scientific and professional areas, including hygiene, and blocked shaping the unified hygienic movement in Galicia.

Keywords: hygienic movement, public health, Galicia, the first congress of Polish hygienists in 1914, Lviv.

«ЖИВЕМО ПІД ЗНАКОМ ГІГІЄНИ»: ПРОФЕСІЙНІ З'ЇЗДИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА РОЗВИТОК ГІГІЄНИЧНОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ

В. М. Трач

Український католицький університет, м. Львів, Україна

Анотація. Від середини ХІХ ст. гігієна функціонує як окрема наукова і професійна дисципліна і як спосіб втілення принципів громадського здоров'я. Гігієністи створюють свою власну професійну сферу, до якої належать не лише медики, і в своїй діяльності поєднують риси громадського та професійного рухів. Такі «наддержавні» проблеми, як поширення інфекційних хвороб, сприяють спільним пошукам їхніх рішень, зокрема, на міжнародних конгресах, присвячених гігієні та санітарії.

В габсбурзькій Галичині гігієнічний рух стає більш помітним наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Однією з його особливостей було те, що він здебільшого формувався в польських професійних середовищах. Важливою інституцією для тогочасних медичних галицьких кіл, до яких здебільшого належали гігієністи, були з'їзди польських лікарів та природознавців, які відбувалися з кінця 1860-х рр. Аналіз ролі цих конгресів в розвитку гігієнічного руху в Галичині є метою цього дослідження. Гігієна та громадське здоров'я були сталою частиною програм та дискусій на згаданих з'їздах. Проте обговорювалися також ідеї скликання окремого з'їзду, присвяченого гігієні та створення гігієнічних товариств. Важливу роль в пропагуванні цих ідей відігравали варшавські гігієністи. У відповідь на рішення одного зі з'їздів прихильники гігієни у Львові та Кракові створили свої товариства. Врешті, влітку 1914 р. у Львові відбувся перший з'їзд польських гігієністів, одним з основних організаторів якого було Львівське гігієнічне товариство. Також активізується процес щораз більшого залучення до кола гігієністів фахівців з інших сфер. Одним з виявів цього стало скликання у 1912 р. у Кракові першого з'їзду техніків будівництва та гігієни міст. Скликання цих конгресів означало кристалізацію ідеї гігієнічного руху в польських професійних середовищах загалом, але водночас і в Галичині. Хоча з'їзди мали «загальнопольський» характер, але в них брали участь й представники інших національностей, зокрема й українці. Проте їх участь не була чисельною, а на скликання з'їздів українське середовище реагувало суперечливо, особливо з початком ХХ ст. Розвиток національних рухів спричинив «націоналізацію» усіх сфер наукової і професійної діяльності, в тому числі і гігієни, що завадило виникненню єдиного гігієнічного руху в Галичині.

Ключові слова: гігієнічний рух, громадське здоров'я, Галичина, перший з'їзд польських гігієністів 1914 р., Львів.

Вступ. Формування та розвиток концепції і практик громадського здоров'я і гігієни, зокрема гігієнічний рух, стали важливим чинником модернізаційних процесів в ХІХ – на початку ХХ ст. Початково гігієнічний рух зароджується у Західній Європі, насамперед у Франції. Концепція громадського здоров'я розвивалась під впливом ідей Просвітництва про прогрес та цивілізацію, здоров'я як природний стан та право людини і стала основою раціональних суспільних реформ. Розуміння здоров'я як природного права людини передбачало ідею рівного доступу всіх громадян до медичної опіки та превентивної медицини. В дусі

засад «камералізму» поширювався погляд, що здоров'я мешканців держави є запорукою її багатства. Ідея «медичної поліції», яка передбачала опіку і відповідальність держави за здоров'я своїх громадян від народження до смерті, найкраще була описана німецьким лікарем та гігієністом Йоганном Петером Франком (1745–1821) ще наприкінці XVIII ст. Згодом відбувається поступове зміщення акцентів з приватної на громадську гігієну. Остання до середини XIX ст. формується як наукова і професійна дисципліна, яка займається практично усіма факторами, що впливають на людське здоров'я, і як практика втілення принципів громадського здоров'я [36, с. 1–48]. Ці процеси значною мірою були реакцією на демографічні зміни, індустріалізацію та урбанізацію, що проявлялися в загрозливих масштабах та характері епідемій. Новий етап в розвитку ідей та практик громадського здоров'я розпочався з відкриттями Луї Пастера, Роберта Коха та інших вчених і подальшим розвитком бактеріології.

В середині XIX ст. лідерство у сфері громадського здоров'я переходить до Великої Британії [66, с. 168–270]. Гігієнічний рух поступово охоплює сусідні країни та виходить за межі європейського континенту. Очевидно, що всюди він отримує свої особливості, різниться часом початку та інтенсивністю розвитку. Відокремившись від виключно медичного середовища, гігієністи як фахівці у сфері громадського здоров'я формують свою власну професійну царину, що охоплює також архітекторів, інженерів, хіміків та представників інших фахових кіл, а також чиновників. Характер діяльності прихильників гігієни в різних пропорціях поєднував у собі складові професійного та громадського рухів, що значною мірою визначалось особливостями державних політик в сфері громадського здоров'я. Відповідно осередками руху були як органи влади, так і наукові інституції, зокрема університети, а також наукові, фахові та громадські товариства, які нерідко відігравали першочергову роль. На практиці ідеї гігієністів втілювались у змінах до законодавства, реформах системи охорони здоров'я, оздоровленні міських просторів, просвітницькій роботі тощо. Врешті, проблеми громадської гігієни, а в першу чергу – інфекційні епідемічні захворювання, зокрема холера, стають поштовхом до проведення міжнародних конгресів, присвячених гігієні та санітарії в 1850-х рр.

Зацікавлення гігієнічним рухом в Галичині – на той час провінції імперії Габсбургів, поступово поширилось впродовж другої половини XIX ст. здебільшого в медичних колах, але також і серед «техніків»¹ та вчителів, і стало особливо помітним в громадському житті на зламі XIX–XX століть. Разом з професійним гігієнічним рухом практично одразу ж неминуче отримав і національний вимір, оскільки насамперед кристалізувався у польських професійних середовищах, що залучали й значно менш чисельних українських і єврейських фахівців. В пізньоімперській Галичині поділ за національною ознакою став звичним майже для усіх сфер суспільного життя, хоча не завжди однозначним та остаточним. Із загостренням польсько-українського протистояння на початку XX ст. відбувся й чіткіший поділ серед професійних та наукових кіл.

Важливе значення в процесі розвитку ідей руху та формування середовища, чи, радше, середовищ прихильників гігієни в Галичині мали з'їзди польських лікарів та природознавців, які проводились з кінця 60-х рр. XIX ст. Значною мірою саме ці з'їзди дали поштовх до заснування гігієнічних товариств та виокремлення

---

¹ Тогочасним поняттям «технік» окреслювалось широке коло фахівців, які мали стосунок до будівництва, архітектури та споріднених ділянок.

гігієнічного руху. Як і сама ідея наукових форумів, гігієнічний рух у Галичині виник під впливом таких практик у сусідів. Обговорення проблем громадського здоров'я та гігієни під час цих наукових форумів відображало загальну динаміку розвитку ідей гігієнічного руху, їх розуміння та поширення у фахових колах, врешті кристалізацію гігієнічного руху в Галичині, кульмінацією чого став окремий з'їзд гігієністів у Львові у 1914 р. **Метою** цієї розвідки є з'ясувати роль цих фахових з'їздів у розвитку ідей гігієнічного руху в Галичині. **Предмет дослідження** – громадське здоров'я та гігієна на з'їздах польських лікарів та природознавців. Дослідження оперте на аналізі щоденників та збірників матеріалів з'їздів. Додаткову джерельну базу становлять публікації в тогочасних фахових періодичних виданнях та щоденних львівських газетах.

З'їзди польських лікарів та природознавців: фахове та національне.

Після поразки Січневого повстання 1863 р. польський рух значною мірою перебував під впливом ідей позитивізму. «Органічна праця» в усіх ділянках життя суспільства повинна була поставити польський народ в один ряд з іншими європейськими народами [41, с. 80–101]. Одночасно щораз важливішими стають намагання підтримувати «єдність» поляків з усіх теренів колишньої Речі Посполитої всупереч дезінтеграційним процесам [17; 18; 43]. Відповідно щораз більшого інституційного значення набувають різного роду ініціативи і товариства, в тому числі і наукові, а також періодичні видання. Одним зі способів творення національної єдності та підтримки національної ідентичності в польських освічених колах була участь у спільних професійних з'їздах. З кінця 1860-х рр. і до початку Першої світової війни відбулося близько 60-ти з'їздів польських фахівців та науковців різних галузей, які мали «загальнопольський» характер. Більшість з них відбувалась у Львові або Кракові з огляду на неприхильне ставлення російської та пруської влади [9].

Польські професійні з'їзди загалом і лікарсько-природничі зокрема були важливою складовою наукового і суспільного простору тогочасної Галичини. Попри щораз виразніші суперечності та конфлікти, професійні кола різних національних груп водночас і співпрацювали між собою. У випадку медичних товариств та їхньої діяльності в Галичині і, зокрема, у Львові, **українські дослідники** здебільшого мало уваги приділяють періоду кінця XIX – до початку Першої світової війни, натомість більше зосереджуються на міжвоєнних десятиліттях [див. наприклад: 52; 53; 63; 101]². Натомість початки багатьох суспільних явищ, в тому числі і гігієнічного руху наступних десятиліть варто шукати саме наприкінці “довгого” XIX століття. Також зазвичай «не помічають» інших форм співіснування між українськими та польськими громадами, окрім протистояння. У свою чергу «полоноцентричність» дуже характерна для **польського історіописання**. З'їзди польських професійних середовищ були не лише польськими, але й галицькими, що включало сюди й непольські елементи суспільства. Водночас ці події були не лише науковими, але й творили/відображали певні суспільні практики. Дотепер значення лікарських з'їздів для розвитку гігієнічного руху, щоправда, в контексті вивчення варшавських гігієністів, частково розглядав польський дослідник М. Демель [12]. Але розуміння механізму поширення ідей гігієністів та їх інституційне оформлення, зокрема як складової

---

²Існує також цілий ряд сучасних публікацій нефахових істориків, наприклад Я. Ганіткевича. Проте дотепер є брак якісних історичних досліджень українського наукового руху, зокрема середовищ медиків та гігієністів кінця XIX – початку XX ст.

українського наукового і суспільного руху, потребує виходу за вузькі національні рамки та включення в аналіз перехресних процесів та явищ.

Перший з'їзд польських лікарів та природознавців відбувся у вересні 1869 р. у Кракові. Загалом до початку Першої світової війни було проведено десять таких професійних з'їздів, які по чергово приймали Львів та Краків і лише один раз Познань³. Ці з'їзди, зокрема, компенсували відсутність загальнопольських лікарських товариств, які не могли існувати до 1918 р. [6]. Основними організаторами усіх з'їздів по чергово були місцеві лікарські товариства, до яких у різний спосіб долучались інші наукові спільноти.

Галицькі медичні кола об'єднувалися в першу чергу довкола Товариства галицьких лікарів (*Towarzystwo lekarzy galicyjskich*), яке діяло від 1867 р. і згодом розділилось на самостійні лікарські товариства у Львові та Кракові. Важливості товариству додавав також факт, що до відкриття у 1894 р. медичного факультету у Львівському університеті, тривалий час в Галичині такий факультет діяв лише в університеті в Кракові. Наприкінці XIX ст. у Львові, зокрема, також з'являються вузькофахові медичні товариства – гінекологічне, отоларингологічне та ін. Українські медичні фахові кола початково згуртовувалися довкола Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. У 1893 р. в Товаристві було утворено математично-природописну-лікарську секцію, а у 1898 р. – лікарську комісію [19, с. 48, 58], яка, щоправда, невдовзі припинила свою діяльність [91, с. 6]. У 1910 р. у Львові українцями було створено Українське (Руське) лікарське товариство та студентське товариство «Медична громада». Також діяло два товариства техніків – Краківське технічне товариство (*Krakowskie towarzystwo techniczne*) та Політехнічне товариство у Львові (*Towarzystwo politechniczne we Lwowie*). У 1908 р. українські техніки створили у Львові окреме Українське технічне товариство [101, с. 102], а Політехнічне товариство у 1913 р. додало до своєї назви означення «польське» (*Polskie towarzystwo politechniczne we Lwowie*).

Від початку лікарсько-природничі конгреси отримали широке професійне представництво. Відповідно до статуту, який регулював порядок проведення та організації з'їзду, лікарі, аптекарі і природознавці мали статус «членів з'їзду», а всі інші «шанувальники природничих наук» – лише «учасників» (не мали права виголошувати доповіді, брати участі в нарадах і прийнятті рішень⁴) [58, с. 7]. Серед учасників першого з'їзду, зокрема, були викладачі гімназій і технічних шкіл, промисловці та агрономи [37]. На з'їзді 1875 р., який пройшов у Львові, були присутні делегати львівської Технічної академії, Педагогічного товариства, краківського Технічного товариства, Галицького господарського товариства [57, с. 11]. Окрім цих офіційних представників у списку учасників можна знайти викладачів та директорів гімназій та шкіл різного рівня, професорів Технічної академії та інженерів [99]. У 1900 р., фактично закріплюючи вже наявні практики, до переліку потенційних членів з'їзду офіційно були додані техніки, ветеринари, агрономи і, врешті «особи, безпосередньо зацікавлені гігієною» (*osoby, zainteresowane bezpośrednio higieną*) [94, s. 236]. Засідання з'їзду були відкриті для

³ Zjazdy lekarzy i przyrodników polskich. Наступні з'їзди відбулись у 1875 (II-й, Львів), 1881 (III-й, Краків), 1884 (IV-й, Познань), 1888 (V-й, Львів), 1891 (VI-й, Краків), 1894 (VII-й, Львів), 1900 (IX-й, Краків), 1907 (X-й, Львів), 1911 рр. (XI-й, Краків). VIII-й з'їзд у 1898 р. у Познані не відбувся. Як локацію також декілька разів розглядали Варшаву, але безуспішно.

⁴ В тексті буде вживатись термін «учасники» на окреслення обох груп – і учасників і членів з'їздів.

широкої публіки (наскільки дозволяла площа приміщень, у яких вони проводились) [58, с. 7–9].

Початково передбачалося проводити такий форум щорічно. Але вже у 1875 р. з огляду на те, що цей пункт статуту виявився неможливим до виконання, було внесено зміни, які передбачали скликання з'їздів кожні два-три роки [96]. В наступні роки цього інтервалу вдавалось більш-менш дотримуватись. Кількість учасників не була сталою і майже стабільно збільшувалась з кожним наступним з'їздом, перевищивши на двох останніх тисячу осіб – це був значний ріст порівняно з 260-ма учасниками, які зібрались у 1869 р. [15].

Левову частку учасників з'їздів становили поляки з теренів колишньої Речі Посполитої та інших країн світу. Одним із завдань з'їздів було дослідження різних наукових питань з увагою до особливостей і потреб «польських земель». «Подвійна» – наукова та суспільна – функція з'їздів обговорювалась та підкреслювалась самими учасниками на кожній зустрічі. На питання, що було важливішим – національне чи професійне означення – однозначно відповісти важко. Можна припустити, що національний аспект усе ж мав перевагу. Щоб «створити» єдність поділеної держави, кілька разів були спроби провести форуми у Варшаві та Познані, які лише раз увінчались успіхом. Проте ці з'їзди не були монолітно польськими, що передбачалось і статутом – параграф 12 вказував, що «гостей інших національностей будуть раді бачити або як членів, або як учасників» [58, с. 7–9]. Наприклад, у 1881 р. на з'їзді вперше були присутні чеські фахівці. В подальшому в рамках ідеї панславізму така співпраця шляхом обміну делегаціями на з'їздах лікарів та природознавців продовжувалась і після Першої світової війни [9, с. 167–170; 14; 86]. У 1911 р. серед учасників з'їзду був відомий російський медик Володимир Бехтерев [1, с. 9]. Серед учасників та членів президіуму кількох з'їздів також були хорвати [9, с. 172].

В цих з'їздах брали участь і українці, але точно визначити кількісний та особовий склад такого представництва практично неможливо. Наприклад, у 1875 р. коротке вітання українською «як русин» виголосив проф. Вахнянин, хоч у списку учасників він не згадується, (мабуть, ідеться про Анатолія Вахнянина (1841–1908) – суспільно-політичного діяча, голову «Просвіти», викладача Академічної гімназії у Львові) [10, с. 43]. На тому ж з'їзді учасником вказано українського натураліста Івана Верхратського (1846–1919) [99]. В промові, виголошеній на відкритті конгресу у 1881 р. у Кракові, президент міста Кракова, окрім чехів, вітав також і українців – «*witam i Ruską brać*» [22, с. 17]. У 1888 р. на з'їзді у Львові учасниками вказано два десятки українців – ветеринарів, лікарів, вчителів, зокрема, Сильвестр Дрималик (1855–1923) – лікар, пізніше – один з ключових діячів Українського лікарського товариства; Щасний Фелікс Сельський (1852–1922) – лікар, депутат львівської міської ради, член Найвищої ради здоров'я у Відні, та ін.⁵ [46]. У 1900 р. в конгресі брав участь лікар Мар'ян Долинський (1864–?), що на той час працював в Перемишлі, пізніше очолював лікарню в Заліщиках і був членом Українського лікарського товариства у Львові [60, с. 15; 73, с. 44; 80, с. 91]. Лікар Мар'ян Панчишин (1882–1943) – член Львівського лікарського товариства, майбутній голова Українського лікарського товариства і засновник Українського гігієнічного

⁵ Інші учасники – Е. Гладиловський, Герасимович, М. Городницький, Ю. Конкольняк, Кисіль, О. Лебедович, І. Мерунович, Д. Марко, Ю. Медвецький, А. Окуневський, П. Сушкевич, І. Скоморовський, Струминський, І. Олесків, А. Свистун, В. Залозецький, О. Малишевський, М. Коцюба.

товариства у Львові, згаданий серед учасників конгресів 1907 р. [74, с. 96] та 1911 р. [38, с. 13].

Натомість можна спробувати частково простежити присутність (реальну чи «заочну») офіційного представництва українських організацій. У 1900 р. Євген Озаркевич (1861–1916) – лікар, член НТШ, ініціатор заснування Товариства «Народна лічниця», багаторазовий голова Українського лікарського товариства, член Найвищої ради здоров'я у Відні, від імені математично-природописно-лікарської секції НТШ надіслав вітальну телеграму до Кракова:

«З нагоди З'їзду наших товаришів по науці польської народності, котрий то З'їзд, надіємося не мало причиниться до поступу сих наук, засилаємо ми, мешканці [того] самого краю русько-української народності сполучені для тих самих вищих наукових цілей у математично-природничо-лікарській секції наукового Товариства ім. Шевченка у Львові наш найщиріший привіт» [79, с. 37].

Наступний з'їзд у Львові у 1907 р. Є. Озаркевич вітав уже особисто, а не телеграмою, від імені НТШ і Народної лічниці українською мовою, що, за свідченням репортера, викликало гучні оплески. У промові, виголошеній українською мовою, лікар зазначив, що українці багато «склали» праці до скарбниці лікарських наук. Він наголосив, що поляки працюють «в рідній мові» (ймовірно, зокрема, малося на увазі, що після реформ 1860-х рр. польська мова стала офіційною мовою в Галичині замість німецької, а також переважно мовою викладання у вищих навчальних закладах), що зумовлює для них значний поступ. Промовець висловлював сподівання, що українці стануть гідно поруч зі слов'янськими народами і зможуть запросити поляків на український (руський) лікарський з'їзд до Львова або Києва. Є. Озаркевич завершив промову «відданням» честі присутнім, які так багато зробили для розвитку польської науки і побажав найкращих результатів праці [49; 105]. Судячи з тексту промови та відсутності Є. Озаркевича в списку учасників, ймовірно, що участі у з'їзді він не брав. На наступному з'їзді у 1911 р. у Кракові Є. Озаркевич був присутнім як делегат від Українського лікарського товариства у Львові, а також як один з почесних голів з'їзду [11]. Крім Є. Озаркевича, у з'їзді брав участь лікар Мирон Вахнянин, на той час секретар Українського лікарського товариства [38; 44].

Українці намагалися «репрезентувати національний стяг» також на лікарських з'їздах за межами провінції та імперії. Такою спробою була участь кількох українських лікарів на міжнародному лікарському конгресі в Парижі у 1900 р., як згадував лікар та активний громадський діяч Теофіл Гвоздецький (1870–1937). Він же брав участь у з'їзді слов'янських лікарів у Празі у 1908 р., де вітав учасників українською мовою, а також у міжнародному лікарському конгресі в Будапешті у 1909 р., де був одним з двох лікарів-українців [20].

Громадське здоров'я в програмі з'їздів. З огляду на те, що з'їзди об'єднували медичні і природничі науки, коло питань, яке розглядалось під час з'їздів, поступово збільшувалось, і секції ставали щораз більш спеціалізованими. На першому та другому з'їздах їх було чотири: природнича (przyrodnicza), лікарсько-клінічна (lekarsko-kliniczna), громадської медицини (medycyny publicznej) та хімічно-фармацевтична (chemiczno-farmaceutyczna) [56, с. 32]. В наступні роки якийсь час дотримувалися поділу на два великі відділи – природничий та лікарський (кожний з підсекціями), від чого згодом відмовились, залишивши простий поділ на секції. Перелік секцій змінювався, що було зумовлено їхнім переформатуванням у вигляді об'єднання, відокремлення чи зникнення або ж зміною назви.

Питання громадського здоров'я були сталою частиною наукової програми на усіх з'їздах. Секція, що розглядала цю ділянку, мала різні назви – «секція громадської медицини» (*sekcja medycyny publicznej*), «громадська медицина (гігієна, судова медицина, психіатрія)», «громадська медицина (гігієна)», «секція психіатрії, гігієни, судової та громадської медицини»; «гігієни та судової медицини» і врешті – «секція громадського здоров'я» на останньому передвоєнному з'їзді (*sekcja zdrowotności publicznej*). Окрім секційних засідань, тема громадського здоров'я була присутня на загальних засіданнях в інавгураційних доповідях, промовах, а також у переліку рішень з'їздів. Спектр тем, які розглядалися, був дуже широкий та нерівномірний як за кількістю матеріалів, так і за динамікою дискусій. Крім того, відносну однорідність тематики час до часу порушувало включення до секції доповідей з інших галузей, що одразу ж відображалось у назві секції. Іноді відбувалися спільні засідання з іншими секціями, як от, наприклад, із секцією фізичного виховання та технічною секцією.

На засіданнях секцій, присвячених громадському здоров'ю, багато уваги присвячували різним рівням та аспектам організації служби здоров'я та законодавству, неодноразово розглядалося питання гігієнічної освіти. Окрім цього важливим предметом обговорень були шкільна гігієна, гігієна праці робітників, проблеми підроблення продуктів харчування та отруєння різними речовинами, алкоголізм тощо. Значна увага присвячувалась інфекційним, особливо епідемічним, захворюванням (етіологія, перебіг, запобігання, щеплення та вакцини, інфраструктура лікарень, лікарсько-поліційні приписи тощо). У 1900 р. позасекційно до загального обговорення було винесено проблему туберкульозу. Обговорення тривало в кількох тематичних групах, які стосувались етіології та способу поширення захворювання, статистики, запобігання та «кліматотерапії» (санаторії) і боротьби з туберкульозом [59]. Очевидно така увага до «білої чуми» була викликана науковою актуальністю пошуків способів лікування, яка особливо посилилась після відкриття Робертом Кохом збудника захворювання та дискусій довкола туберкуліну, і розвитком протитуберкульозного руху, зумовленого високим рівнем смертності від сухот. Наприклад, у Львові від 1890 р. до початку Першої світової війни туберкульоз був головною причиною смертності від інфекційних захворювань [4, с. 819–820].

Варшавські гігієністи та ідея гігієнічного з'їзду. Для пропагування ідей гігієни загалом і на з'їздах лікарів зокрема, особливе значення мало середовище гігієністів, яке сформувалося у Варшаві у другій половині XIX століття. Вже у 1861–1863 рр. тут виходив перший присвячений гігієні польський часопис, науково-популярний ілюстрований тижневик «*Przyjaciel Zdrowia*», згодом його наступником став гігієнічний часопис «*Zdrowie. Dwutygodnik popularno-naukowy, poświęcony naukom przyrodniczym i higijene*» (видавався у 1878–1880 рр.) [54, с. 420, 422]. У 1885 р. в дещо іншому форматі «*Zdrowie*» (тепер – «*mięsięcznik poświęcony higijene publicznej i prywatnej*») було відновлено Юзефом Полаком (Józef Polak, 1857–1928), одним з ключових діячів гігієнічного руху у Варшаві і перших лікарів-гігієністів. У Варшавському лікарському товаристві у 1880-х рр. існував комітет громадської гігієни (*higieny publicznej*), а у 1898 р. було засновано окреме Варшавське гігієнічне товариство. В товаристві працювали секції, присвячені різним ділянками гігієни та громадського здоров'я, окрім того, діяли філії товариства в інших містах (13 станом на 1908 р.). У 1908 р. виникло Товариство практичної гігієни ім. Болеслава Пруса (*Towarzystwo higieny praktycznej imienia Bolesława Prusa*). Відомий польський письменник, позитивіст, один із

співзасновників Варшавського гігієнічного товариства, активний популяризатор ідей гігієни Болеслав Прус (справжнє ім'я – Aleksander Głowacki) був почесним членом цього Товариства до своєї смерті у 1912 р. До середовища варшавських гігієністів входили не лише лікарі, але й техніки, хіміки, вчителі та представники інших професій. Стараннями Гігієнічного товариства у Варшаві у 1887 та 1896 рр. відбулись гігієнічні виставки [12, с. 15-90, 143].

Від початку ХХ ст. у Варшаві та поза нею організовували окремі з'їзди, присвячені гігієні. Наприклад, у 1908 р. в Любліні відбувся спільний з'їзд лікарів та гігієністів, такий же з'їзд приймали в Ченстохові у 1909 р., а у 1911 та 1912 рр. окремі гігієнічні з'їзди відбулись по чергово в Каліші та Влоцлавку [8, с. 106]. Врешті, на відкритті першого з'їзду польських гігієністів у Львові Варшавське товариство було названо “матір'ю польських гігієнічних товариств” [55, с. 4].

Саме з варшавського кола гігієністів надійшла пропозиція реформувати з'їзди лікарів і природознавців, змінивши їх на з'їзди лікарів, гігієністів та природознавців (zjazdy lekarsko-higieniczno-przyrodnicze), яка прозвучала на з'їзді у 1900 р. на засіданні секції громадської медицини. Цю думку висловив Ю. Полак, який став одним з найактивніших учасників цієї секції на наступних з'їздах та активістом створення гігієнічних товариств і відокремлення форуму гігієністів. Йшлося не лише про зміну назви, а насамперед про реформу гігієнічної секції у структурі з'їзду. Згідно з проектом, питання гігієни мали розглядатись у рамках окремого “відділу гігієни”, до якого увійшли б десять окремих секцій: біологічна, статистично-метеорологічна, інженерії і санітарного будівництва, професійної і промислової гігієни (higiena przemysłu i zawodowej), гігієни польських селян (hygiena ludu polskiego), гігієни харчування (higiena odżywiania), гігієни курортів і здоровниць (zdrojowisk i miejscowości klimatycznych), виховної гігієни (hygiena wychowawcza), санітарного законодавства та адміністрації і загальної секції. Цю пропозицію, як спільну від гігієнічної та технічної секцій (до її складу зокрема входили архітектори, інженери та хіміки [60, с. 9]), також затвердили у вигляді рішення з'їзду [70], але вона не була реалізована.

Коментарі та критичні зауваження щодо місця гігієни на з'їздах польських лікарів та природознавців, що прозвучали у варшавському «Zdrowie» ще напередодні V-го з'їзду у 1888 р., спиралися насамперед на порівняння з досвідом Великобританії та міжнародних конгресів. До розгляду гігієнічних справ планувалося залучити ширше коло фахівців, зокрема інженерів та будівничих. В підсумку «Zdrowie» критично відгукнулося про роботу секції на тогорічному з'їзді, яка виглядала «убогою» з огляду на відсутність на порядку денному великої кількості важливих справ (зокрема асенізації міст, фальшування продуктів харчування, шкільної гігієни), нестачу дискусії та неприсутність на засіданнях ряду осіб, які працюють у різних ділянках громадського здоров'я [2].

Проте у відповідь на рішення з'їзду 1888 р. про невідкладну потребу заснування «приватного гігієнічного товариства в краї» [69, с. 8; 102, с. 3] у 1889 р. у Кракові виникло Товариство опіки здоров'я (Towarzystwa opieki zdrowia), а у Львові наступного року – Товариство приятелів здоров'я (Towarzystwo przyjaciół zdrowia) [87, с. 355; 92]. На початку ХХ ст. останнє змінило назву на Львівське гігієнічне товариство (вживалися назви Towarzystwo higieniczne we Lwowie або Lwowskie towarzystwo higieniczne) і до 1914 р. було свого роду центром тяжіння для багатьох прихильників гігієни з різних професійних середовищ у Львові та поза ним.

Напередодні наступного з'їзду 1891 р. «Zdrowie» знову опублікувало пропозиції необхідності допущення до гігієнічної секції ширшого кола фахівців, а

навіть усіх осіб з вищою освітою, які б могли пропонувати проекти, плани, доповіді [3]. Під час з'їзду на засіданні секції ухвалили рішення про запрошення за потреби до участі в засідання секції на наступному з'їзді техніків та представників інших професій [68, с. 12]. На з'їзді у 1894 р. серед учасників дискусії та/або промовців секції щоденник з'їзду нотує хіміка, промислового інспектора та інженера [21].

На з'їзді у 1907 р. Ю. Полак виступив із доповіддю «Про потребу організації з'їздів польських гігієністів». Він наголосив, що такі з'їзди на національному та міжнародному рівні відбуваються в Західній Європі вже кілька десятків років, бо громадська гігієна (*higiena publiczna*) перебуває в тісному зв'язку з економічним розвитком, звичаями народу тощо, а також охоплює дуже широкий обсяг питань, які неможливо розглянути на лікарських з'їздах. На думку доповідача, гігієнічні з'їзди мають сильний вплив на суспільство та владу, бо стають джерелом ініціативи (до впровадження змін у сфері громадського здоров'я). Крім цього, польські гігієнічні з'їзди дали б можливість докладно вивчати стан охорони здоров'я на всіх теренах колишньої Речі Посполитої. Результатом обговорення стало рішення про організацію першого з'їзду польських гігієністів не пізніше 1909 р. Було обрано організаційний комітет [100, с. 233]. Хоча у 1909 р. з'їзд не відбувся, у травні того року в Кракові під головуванням Ю. Полака сталася зустріч зацікавлених осіб, в т.ч. і делегатів зі Львова, у справі організації з'їзду. На зустрічі вирішили провести форум у 1910 р. у Кракові, залучити «якнайширші кола суспільства», а організацію доручили краківським Лікарському та Технічному товариствам [103]. Це рішення також не було втілено в життя.

І-й з'їзд польських гігієністів. Відомо, що до ідеї з'їзду у львівському середовищі гігієністів повернулися на загальних зборах Львівського гігієнічного товариства в червні 1911 р., коли про неї «нагадав» колегам лікар Броніслав Качоровський (*Bronisław Kaczorowski*, 1857–1932). На пропозицію Б. Качоровського збори прийняли рішення, що Товариство найближчим часом організує у Львові з'їзд польських гігієністів [82]. Вже через кілька днів після загальних зборів на засіданні президіуму Товариства було обрано окрему комісію для опрацювання докладнішого проекту гігієнічного з'їзду [82]. Обговорення напрацювань комісії відбувались у липні 1911 р. З'їзд вирішили провести у 1913 р. Лунали пропозиції залучити до організаційного комітету інші товариства, які у своїй діяльності мають певний зв'язок з гігієною: лікарські, ветеринарне, бальнеологічне, політехнічне і ряд інших, а також органи влади. Відкритим питанням була справа організації відповідної виставки під час з'їзду. Делегатам Товариства на з'їзд лікарів і природознавців у Кракові, який мав відбутися в кінці липня, було доручено представити ці напрацювання на гігієнічній секції для прийняття рішення [82]. Результатом двох зустрічей прихильників гігієни, які відбулись під час тогорічного лікарського форуму, було рішення провести з'їзд гігієністів у 1913 р. у Львові. Якщо б щось завадило цьому, то альтернативою мало стати зібрання у 1914 р. у Кракові [75; 83; 104].

З огляду на те, що гігієнічний форум мав приймати Львів, основна організаційна робота була зосереджена саме тут, а ключовим у цьому процесі було Львівське гігієнічне товариство. Організаційні зустрічі почали скликати з осені 1911 р. На них обговорювали формат проведення засідань, організацію виставки, час проведення, тематичне наповнення, порядок проведення та ін. [див. докладніше 24–27; 30; 31; 33; 34; 40; 78; 81–85]. Прийняття ключових рішень відбувалось у координації з колегами з Варшави, Кракова та Познані, де були створені місцеві організаційні комітети [31]. З'їзд мав відбутися 20–24 липня 1913 р., але на

засіданні організаційного комітету 31 березня 1913 р. було прийнято рішення відкласти проведення форуму на липень наступного року з огляду на фінансові та політичні перешкоди [34].

Гігієнічний конгрес відбувся 19–22 липня 1914 р. як Перший з'їзд польських гігієністів у Львові (див. рис. 1, 2). Розпочався форум святковою месою в Архикатедральному римо-католицькому костелі Успіння Богородиці та урочистою церемонією відкриття в залі Миського театру [23]⁶. Засідання конгресу відбувалися в приміщенні Львівської політехніки⁷. Програма з'їзду складалася з 11-ти секцій з підсекціями: мікробіологія та інфекційні захворювання, боротьба з туберкульозом, гігієна харчування та боротьба з алкоголізмом, гігієна дітей та молоді, гігієна міст, гігієна села, гігієна праці, опіка над хворими, гігієна курортів, військова гігієна і статистика та демографія [61; 64]⁸. Робота з'їзду відбувалась на пленарних та секційних засіданнях. Хоча у програмі з'їзду передбачалася виставка, комітет у травні 1914 р. відхилив рішення про її проведення, обумовивши це браком часу і фінансування, обмежив цю ідею лише до виставки експонатів, які безпосередньо мали стосунок до з'їзду. Робота форуму завершилась прийняттям ряду резолюцій та ухвал, розроблених під час секційних засідань [97].

Рис. 1. Учасники I-го з'їзду польських гігієністів у Львові. 1914 р.
Джерело: *Nowości illustrowane* (1914). Kraków, no. 31. s. 7.

⁶ Миський театр – сьогодні будинок Львівського національного академічного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької.

⁷ Тоді – ul. Leona Sapiegi, сьогодні – вул. Бандери, 12, головний корпус НУ “Львівська політехніка”.

⁸ Sekcja I. mikrobiologia choroby zakaźne (таку назву подає Regulamin, а в самій програмі з'їзду подано – mikrobiologia, serologia i zwalczanie chorób zakaźnych); S. II walka z gruźlicą; S. III a) higiena i fizjologia żywienia, b) walka z alkoholem; S. IV higiena wieku dziecięcego i młodzieży a) hygiena dziecka przedszkolnego, b) higiena szkolna, c) wychowanie fizyczne, d) hygiena kobiety; S. V. higiena miast a) urządzenia sanitarne (в програмі – urządzenia zdrowotne), b) higiena mieszkań i budynków, c) higiena urządzeń miejskich; S. VI. higiena ludu i wsi (в програмі – higiena ludowa); S. VII. higiena zawodowa i opieka nad klasami pracującymi (higiena robotnicza i przemysłowa); S. VIII. opieka nad chorymi i ułomnymi. Szpitalnictwo, ratownictwo i pielęgniarstwo (в програмі – opieka nad chorymi. Szpitalnictwo, ratownictwo i pielęgniarstwo); S. IX. higiena zdrojowisk i uzdrowisk; S. X. higiena wojskowa; S. XI. statystyka i demografia.

На організацію з'їзду організаційний комітет отримав дотації від Міністерства освіти, Міністерства громадських робіт та міста Львова. Було затверджено порядок проведення з'їзду, який укладено за зразком статуту з'їздів польських лікарів та природознавців. Метою з'їзду, відповідно до цього документу, було «розглянути і підтримати завдання гігієни загалом, з особливою увагою до проблем охорони здоров'я польських земель». Присутні на з'їзді (як і на лікарських конгресах) поділялися на «членів» та «учасників». Відповідно до порядку проведення з'їзду, членом цього форуму могла бути кожна особа, яка займалася гігієною в науковому чи практичному вимірі. Мовою засідань було визначено польську, проте окремого параграфу, який би стосувався національного складу потенційних учасників, не було [64]. В роботі з'їзду взяло участь більше 300 осіб – представників медичних професій, техніків, педагогів, членів громадських організацій, органів влади різного рівня.

Рис. 2. I з'їзд польських гігієністів у Львові. Засідання. 1914 р.
Джерело: *Nowości illustrowane*. (1914). Kraków, no. 31, s. 8.

Гігієна розглядалась як наука про здоров'я, яка вчить здорового життя окремих осіб і цілі народи, як культурний та суспільний фактор першорядного значення, а також як важлива частина в цивілізаційному поході «культури Заходу». Ознакою розвитку суспільства в напрямку гігієни вважалися, зокрема, гігієнічні з'їзди, які суттєво відрізнялися від лікарських, бо останні зосереджувалися лише на здоров'ї/хворобі людського організму, а з'їзди гігієністів розглядали широкий спектр чинників, які здійснюють вплив на здоров'я індивіда. Неодноразово підкреслювалося, що від дотримання засад гігієни залежав добробут не тільки окремих осіб, але й народів. Без здоров'я спільнота не має сил, не має здорової творчої сили і не здобуде високої культури, тому праця гігієністів закладала підвалини під будову культури народу. Сама ж гігієна після відкриттів Луї Пастера,

Роберта Коха, Джозефа Лістера, Макса Петтенкофера та інших перетворилася в «потужне дерево, гілки якого сягають у всі сфери людської діяльності», а гігієнічна освіта становила одну з підстав забезпечення громадського здоров'я. З огляду на таку особливість науки про здоров'я, секція гігієни на з'їздах лікарів та природознавців була надто тісною. Таким чином, з'їзд став реалізацією ідеї спільно обговорювати питання гігієни на окремих зібраннях польських гігієністів. З'їзд об'єднував дві великі ідеї для польських гігієністів: «нашого здоров'я» і «нашої єдності». Праця на ниві культури народу, а саме його оздоровлення як передумови кращого майбутнього, становила іншу (окрім професійної), вищу мету з'їзду. Тому надзвичайно важливе значення мало вивчення стану охорони здоров'я на всіх польських теренах. Крім добра для народу/суспільства/краю/батьківщини (три останні поняття не були цілком однозначними, бо могло йтися про суспільство загалом або ж польський народ, Польщу, або ж про провінцію Галичину та Австро-Угорську імперію), науки гігієни загалом, з'їзд як свято польської науки мав послужити славі і хвалі польській науці, польському народові, як доказ його культури. В подяку за вільний розвиток «рідної» мови та культури «від щирого серця» звучало «Хай живе наш справедливий монарх імператор і король Франц Йосиф I!» [див. тексти промов та доповідей: 16].

Таким чином, з'їзд отримав виразно польський характер і більшість його учасників також була поляками чи ідентифікувала себе в такий спосіб. Учасників форуму вітали в «пограничному польському місті»/в «мурах давнього в славного польського міста», яке «є і завжди буде польським». Цей з'їзд продовжував свого роду національну «ритуальну» схему проведення лікарських з'їздів, яка, окрім патріотичних промов та товариських забав, часто включала богослужіння в римокатолицькому храмі та відвідування національно знакових місць (наприклад, у Львові особливим пунктом для відвідин був копець Люблінської унії⁹).

У списку учасників з'їзду зазначено імена трьох українських лікарів, про які можна говорити з певністю – Мар'яна Долинського, який на той час працював у Заліщиках, Василя Ганчаковського і Тадея Литвиновича зі Львова [39]. Правдоподібно, що вони брали участь у з'їзді як приватні особи, а не як офіційні представники від Українського лікарського товариства чи іншої організації, хоча М. Долинський був членом Лікарського товариства. М. Долинський брав участь на спільному засіданні секції гігієни народу та підсекції, присвяченій гігієні жінки, де виступив з доповіддю про акушерську службу на селі [72].

Коментуючи відкладення з'їзду гігієністів у 1913 р., часопис Українського лікарського товариства «Здоровле» вітав його «з радістю», але додавав, що з огляду на те, що «з'їзд сей не має марки краєвої, лише чисто національну польську, можемо ми в нім брати участь лише в характері гостей» [50]. Ця ж теза звучала у квітні 1914 р. Крім того, вказувалось, що українські професійні організації досі не отримали офіційного запрошення на цей з'їзд, а українські лікарі отримують запрошення як «звичайні учасники». Редакція пояснювала це тим, що, очевидно, організаційний комітет «виходить з тої засади, що Поляк і Русин то «wszystko jedno» [48]. Зрештою, жодної згадки про українську делегацію, як це було, наприклад, у випадку із лікарським з'їздом у Празі [51], немає, хоча відомо, що Українське лікарське товариство надіслало привітання на відкриття з'їзду польських гігієністів [88].

⁹ Сьогодні – оглядовий майданчик у парку “Високий замок”. Штучний насип почали споруджувати у 1869 р. на честь 300-ліття укладення Люблінської унії.

Дрібну «національну» суперечку на сторінках щоденної преси викликав епізод, який трапився з учасниками з'їзду під час вечері в ресторації у Стрийському парку. Гості гостро відреагували на пасаж у музичному супроводі, що й викликало різночитання. Українське «Діло» запевняло, що звучав австрійський гімн і поляки влаштували проти нього демонстрацію. Це, на думку «Діла», показало справжнє ставлення польської інтелігенції до австрійської династії і держави, від якої «поляки дістали більше як котра-небудь інша народність в Австрії і при якій прирікали вірно стояти» [47]. Польський «Kurjer Lwowski» пояснював, що лікарі, серед яких був і гість із Варшави, почувши пасаж, в якому звучав вступ до «пруського» національного гімну, запротестували проти цього вигуками. Присутній при цьому офіцер вирішив, що це був протест проти австрійського гімну, мелодія якого є дуже схожою, і викликав поліцію, яка все і з'ясувала на місці. Натомість українська газета описала це все у спосіб «брехливий», щоб обмовити поляків «перед Віднем» [32]. «Діло» «засумнівалося», що австрійський офіцер не зміг «розпізнати» два національні гімни, назвало таке пояснення вигадкою польської преси, якому «хто хоче, нехай вірить!» [45].

Ці конфлікти були складовою символічної боротьби навколо національного характеру Львова, що загострився на зламі століть [5]. Прикметно, що у виголошеній на з'їзді гігієністів доповіді львівський лікар Стефан Миколайський (Szczeran Mikołajski) розглядав політику громадського здоров'я в контексті загострених міжнародних відносин. Він стверджував, що гасло «оборони польського характеру столиці краю», зумовлене зменшенням кількості римокатоликів у Львові, запанувало в комунальній політиці міста. Крім того, на його думку, національні, суспільні й культурні відмінності євреїв та українців від поляків проявлялися і в нормах, які стосувалися здоров'я, і це необхідно було враховувати при аналізі санітарного стану та політики охорони здоров'я в місті [42]¹⁰.

Гігієнічний рух у Галичині. Розвиток гігієнічного руху у Львові та Галичині загалом протягом другої половини XIX ст. і до початку Великої війни перебував з однієї сторони під впливом ідей та практик в сфері громадського здоров'я і розвитком науки в європейських країнах. А з іншої – в тісному зв'язку із суспільно-політичними процесами не лише цієї австрійської провінції, а й сусідніх територій та держав. Гігієна та гігієнічний рух, як і наука загалом, націоналізуються і включаються до польського та українського національних проєктів. Виходячи зі співвідношення сил – політичних, професійних та інтелектуальних – гігієнічний рух у Галичині здебільшого був польським. Крім цього зацікавлення гігієною в українському просвітницькому середовищі не було серед таких першочергових пріоритетів як, наприклад, боротьба з неграмотністю, патріотичне виховання чи професійна освіта.

Розвиток науки поруч із розвитком культури, освіти, господарства стали частиною «самомодернізації» польського суспільства [93]. Існування польської науки мало служити доказом існування польського народу, який нічим не поступався розвиненим і «державним» сусідам і міг та повинен був зробити свій внесок для добра людства загалом. Громадська гігієна, а відповідно здоров'я суспільства також стали невід'ємною частиною запоруки щасливого майбутнього.

¹⁰ « [...] grupy te wyznaniowe wykazują odmienne stosunki narodowe, społeczne, zdrowotne, kulturalne [...]».

Напряг розвитку руху гігієністів на Галичині з огляду на відсутність регіональних наукових конгресів значною мірою визначався на з'їздах польських лікарів та природознавців. Крім того, і львівський, і краківський осередки прихильників гігієни були значно слабшими порівняно із найближчим для них зразком та авторитетом, яким був варшавський гігієнічний рух. Також Галичина стала своєрідним центром цих конгресів – як місце проведення та як предмет більшої частини дискусій та рішень з'їздів. Останнє пояснюється найсприятливішою політичною атмосферою з-поміж інших теренів колишньої Речі Посполитої, значною часткою учасників саме з Галичини та, з однієї сторони, більшими можливостями впроваджувати зміни в умовах політичної автономії, а з іншої – низькою ефективністю чинної системи охорони здоров'я та політики громадського здоров'я загалом. Наприклад, у 1875 р. на засіданнях секції гігієни обговорювали створення повітових рад здоров'я, ради здоров'я для Львова та Кракова, організації служби здоров'я в гмінах, затвердження окремого крайового закону про охорону здоров'я та окремого закону про холеру [71]. У 1888 р. йшлося про необхідність затвердження закону про курорти [102, с. 3]. Рішення «старатись про запровадження в крайових університетах кафедри особистої та громадської гігієни», а також сприяти запровадженню викладання гігієни у вчительських та духовних семінаріях прийняли на першому з'їзді [56, с. 36; 77, с. 78]. Предметом обговорення також стала необхідність викладання гігієни у школах усіх рівнів, а ще поширення знань про «збереження здоров'я» через організацію популярних викладів гігієни для різних верств населення [77, с. 79]. У 1875 р., відповідно до рішень з'їзду, Краківське лікарське товариство повинно було знову звернутись до органів влади у справі відкриття кафедри гігієни в Краківському університеті. Товариство галицьких лікарів у Львові натомість мало зайнятись справою запровадження обов'язкового викладання гігієни у школах усіх рівнів, розробленням відповідних підручників. Запровадження гігієни в навчальних закладах розглядали знову у 1888 р. [102, с. 3] та, зі значно ширшими і докладнішими пропозиціями, які стосувались не лише навчальних закладів, у 1894 р. [13, с. 49–50]. Аналіз практичних результатів та впливовості конкретно цих резолюцій, як і рішень, які приймалися на з'їздах загалом, потребує окремого дослідження, проте їх варто розглядати як ключові акценти в розумінні тогочасними фахівцями поля проблем в їхній галузі і суспільстві загалом, та пропонувані способи їх вирішення.

Окрім конкретних проблем в сфері громадського здоров'я, наукових «новинок», на з'їздах дискутували й про саму ідею гігієнічного руху, його інституалізацію та професіоналізацію. Зокрема Львівське гігієнічне товариство було засноване у відповідь на рішення одного зі з'їздів. Товариство фактично було польським, хоча національна приналежність не декларувалась ні в назві, ні у статуті. Проте відомо, що членом Товариства також був Є. Озаркевич [29]. У той час серед українців прихильником та популяризатором гігієни виступало Українське (Руське) лікарське товариство та студентське товариство «Медична громада». Фахові з'їзди українських лікарів та техніків проводились у Львові вже після I Світової війни. Наприклад, I-й з'їзд українських лікарів відбувся у Львові в листопаді 1924 р. [89]. Наступний з'їзд у 1927 р. відбувся вже як спільний з природознавцями [90], а у 1931 р. – як з'їзд українських природознавців, лікарів та інженерів [65]. Після війни у Львові також були засновані окремі українське та єврейське гігієнічні товариства.

Не лише лікарі: I-й з'їзд техніків будівництва та гігієни міст. Також одним з ключовим питань було прагнення розширити коло гігієністів експертами з-поза медичного кола, в першу чергу залучивши техніків. З цього огляду варте уваги, що, поки тривала робота над скликанням загального форуму гігієністів, поза межами традиційно медичного середовища в рамках VI-го з'їзду польських техніків у Кракові 11–15 вересня 1912 р. відбувся I-й з'їзд техніків будівництва та гігієни міст [7; 9; 28; 35; 76; 95; 98]¹¹. Окрім з'їздів техніків, питання гігієни міст розглядалися спорадично і на секції громадської медицини під час з'їздів лікарів та природознавців. Також на засіданні технічної секції у 1900 р. серед іншого говорили про пошуки джерел води для водогонів, фільтрування води, каналізацію та водогін у Кракові та будівництво нової міської бійні у Львові [60, с. 9].

До нарад над укладенням програми з'їзду техніків будівництва та гігієни міст долучилось Краківське лікарське товариство, а також лікарі, що були присутні на засіданнях під час з'їзду [98, с. X]. Програма цього з'їзду передбачала 14 виступів, які стосувалися будівництва та регулювання міста, будівель і міської інфраструктури та професійних справ. Цікаво, що історія гігієни міст, а зокрема водогонів, каналізації, брукування вулиць та дотримання чистоти, на теренах давньої Речі Посполитої стала темою для інавгураційної промови, виголошеної на відкритті з'їзду [67].

Техніки будівництва і гігієни міст разом із колегами-архітекторами та будівничими внесли ряд пропозицій, які були прийняті у вигляді рішень з'їзду. Вони стосувалися створення кафедри міського будівництва у Львівській Політехнічній школі, створення у Крайовому виділі окремого бюро міського будівництва, надання кредитів на будівництво каналізації і водогонів у містах як “найважливішої умови громадського здоров'я” (jako najważniejszy warunek zdrowotności publicznej), заснування державного і крайового фонду для оздоровлення міст та містечок, а також зміни в іпотечному законі.

Тоді ж було обрано постійну делегацію з'їзду техніків будівництва та гігієни міст, до якої зі Львова, зокрема, увійшли директор міських водогонів Станіслав Александрович (Stanisław Aleksandrowicz) та інженер, доцент Політехніки Броніслав Бегелейсен (Bronisław Biegeleisen). Членом делегації було обрано також відомого лікаря-гігієніста, бактеріолога Одо Буйвіда (Odo Bujwid,

¹¹ До I Світової війни відбулося шість з'їздів польських техніків: 1882 (I-й, Краків), 1886 (II-й, Львів), 1894 (III-й, Львів), 1899 (IV-й, Краків), 1910 (V-й, Львів), 1912 (VI-й, Краків). Ці з'їзди відбувались загалом за такою ж схемою організації, фінансування, роботи, як і з'їзди лікарів та природознавців. Але форуми техніків були менш чисельними: перший з'їзд зібрав трохи більше трьохсот учасників, а останній – 557.

У процесі організації останнього з'їзду техніків у Кракові вирішили відійти від уже звичного поділу на секції, а скликати в межах спільного з'їзду ряд більш спеціалізованих форумів. У результаті під час VI з'їзду польських техніків, який відбувся 1912 р., було організовано вісім професійних з'їздів, у тому числі і I-й техніків будівництва та гігієни міст. Об'єднувала всі ці з'їзди загальна секція та спільні засідання.

Дослідник Ярослав Цабай (Jarosław Sabaj) вказує, що тоді відбувся III-й з'їзд техніків будівництва і гігієни міст. Ймовірно, що римські цифри, які були використані як порядкові числівники в списку фахових з'їздів, були помилково прийняті за порядкові номери самих з'їздів. Наприклад, у подальшому тексті «Pamiętnika zjazdu», також у публікаціях, присвячених з'їзду в «Czasopismie technicznym», оглядовій статті про історії польських техніків, опублікованій у 1926 р. в «Przeglądzie technicznym», йдеться про I-й, а не III-й з'їзд.

1857–1942) з Кракова [62]. Наступним майданчиком для дискусії над проблемами гігієни міста став з'їзд гігієністів на якому були присутні, зокрема, згадані фахівці.

Висновки. З'їзд польських гігієністів 1914 р. став результатом кристалізації ідеї гігієнічного руху в польських середовищах загалом, але також і формування середовища гігієністів в Галичині. Разом зі з'їздом техніків будівництва та гігієни міст він засвідчив певний рівень професіоналізації, але також і початок вужчої спеціалізації серед гігієністів як фахівців громадського здоров'я. Останні намагались працювати одразу в кількох напрямках: з професійною аудиторією колег по фаху, органами влади різних рівнів та широким загалом, здійснюючи спроби виховувати в суспільстві звичку до «гігієнічного» способу життя. Професійні з'їзди фактично становили ключову інституцію, на яку опирались у своїй діяльності прихильники гігієни в Галичині і, яка значною мірою була джерелом ідей та платформою для розвитку руху гігієністів. З'їзд гігієністів також мав «загальнопольський» характер, що було звичним і для з'їздів інших професійних середовищ. Така модель мала підтримувати відчуття національної єдності – польські фахівці працювали для і в межах Польщі, що існувала в їхній уяві. Проте це не уможливило повністю участі в них представників інших національних груп, зокрема українців. Останні, не останньою чергою рухаючись «проти», почали помітніше згуртовувати свої сили задля гігієни на початку ХХ ст. Гігієна, як і інші сфери наукової та професійної діяльності, стала частиною національних проєктів як спосіб репрезентації певної національної спільноти, а її прихильники використовували здебільшого національний критерій у виборі як спільноти учасників, так і аудиторії впливу.

REFERENCES

1. 50-lecie «Przeglądu Lekarskiego» (1911). *Dziennik XI zjazdu lekarzy i przyrodników polskich w Krakowie*, no. 1, ss. 8–10 (in Polish).
2. Artykuł wstępny (1888). *Zdrowie*, no. 36, s. 285 (in Polish).
3. Artykuł wstępny (1891). *Zdrowie*, no. 70, ss. 261–262 (in Polish).
4. *Berner, Wł.* (2007). Stan sanitarny, ochrona zdrowia i sytuacja epidemiologiczna chorób zakaźnych we Lwowie w okresie autonomii Galicyjskiej (lata 60/70 XIX w. – do 1914 r.). *Przegląd epidemiologiczny*, 61, 815–825 (in Polish).
5. *Binder, H.* (2003). Making and Defending a Polish Town: «Lwów» (Lemberg), 1848–1914. *Austrian History Yearbook*, 34, 57–81.
6. *Brożek, K.* (2003). Ruch na rzecz podnoszenia kwalifikacji zawodowych polskich lekarzy w latach 1805–1952. Towarzystwa i kursy. *Medycyna nowożytna*, vol. 10, issue. 1–2, 35–98 (in Polish).
7. *Cabaj, J.* (2005). Zjazdy międzyzaborowe polskich środowisk naukowych i społeczno-zawodowych w latach 1869–1914. Część II. *Kwartalnik historii nauki i techniki*, 1, 51–78 (in Polish).
8. *Cabaj, J.* (2006). Zjazdy środowisk medycznych Królestwa Polskiego. 1908–1914. *Kwartalnik historii nauki i techniki*, 2, 99–122 (in Polish).
9. *Cabaj, J.* (2007). «Walczyć nauką za sprawę Ojczyzny». *Zjazdy ponadzaborowe polskich środowisk naukowych i zawodowych jako czynnik integracji narodowej (1869–1914)*. Siedlice, 397 s. (in Polish)
10. Część przygotowawcza i towarzyska zjazdu (1876). In *Pamiętnik drugiego zjazdu lekarzy i przyrodników polskich we Lwowie*. Lwów, ss. 7–73 (in Polish).
11. Delegacje. Prezydium zjazdu (1911). *Dziennik XI zjazdu lekarzy i przyrodników polskich w Krakowie*, no. 2, ss. 3–4 (in Polish).

12. Demel, M. (1964). *Pedagogiczne aspekty warszawskiego ruchu higienicznego 1864–1914*. Wrocław, 220 s. (in Polish).
13. Drugie ogólne posiedzenie zjazdu (1895). In *Pamiętnik VII zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*. Lwów, ss. 11–56 (in Polish).
14. Dydyński, L. (1933). Zjazdy lekarzy słowiańskich. *Medycyna. Dwutygodnik. Organ Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, 17, 543–544 (in Polish).
15. Dydyński, L., Ławrynowicz, A. (1933). Zjazdy lekarzy i przyrodników polskich od r. 1869. *Medycyna. Dwutygodnik. Organ Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, 17, 517–538 (in Polish).
16. *Dziennik I zjazdu higienistów polskich we Lwowie* (1914), no. 1–4. (in Polish).
17. Galos, A. (1976). Tendencje integracyjne i dezintegracyjne na ziemiach polskich w dobie popowstaniowej (do r. 1914). In *Drogi integracji społeczeństwa w Polsce XIX–XX w.* Wrocław, ss. 9–35 (in Polish).
18. Hinc, A. (2013). Kontakty między towarzystwami naukowymi na ziemiach polskich pod zaborami – stan i potrzeba badań. *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*, vol. 73, ss. 79–121 (in Polish).
19. Hnatiuk, V. (1984). *Shevchenko Scientific Society in Lviv (historical survey about first 50 years – 1873–1923)*. Munich–Paris, 175 p. (in Ukrainian).
20. Hvozdetzkyi, T. (1931). Ukrainian doctors in international medical conventions during prewar years. *Bulletin of doctors*, 2–3, 24–25 (in Ukrainian).
21. Higiena i medycyna sądowa (1895). In *Pamiętnik VII zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*. Lwów, ss. 98–133 (in Polish).
22. I posiedzenie ogólne (1881). *Dziennik trzeciego zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 2, ss. 15–19 (in Polish).
23. I zjazd higienistów polskich (1914). *Kurjer Lwowski*, no. 306, s. 1 (in Polish).
24. I zjazd higienistów polskich we Lwowie (1912). *Przegląd higieniczny*, no. 6, s. 116–118, (in Polish).
25. I zjazd higienistów polskich we Lwowie (1912). *Przegląd higieniczny*, no. 12, s. 221–225 (in Polish).
26. I zjazd higienistów polskich we Lwowie (1914). *Przegląd higieniczny*, no. 3, s. 68–81 (in Polish).
27. I zjazd higienistów polskich we Lwowie w r. 1914 (1913). *Przegląd higieniczny*, no. 5, s. 78–81 (in Polish).
28. Kalabiński, B. (1960). I zjazd techników polskich (8–10 września 1882 r.). *Kwartalnik historii nauki i techniki*, 3–4, 372–377 (in Polish).
29. Kronika (1905). *Głos lekarzy*, no. 11, s. 10 (in Polish).
30. Kronika. I zjazd higienistów polskich we Lwowie (1914). *Przegląd higieniczny*, no. 1, s. 27 (in Polish).
31. Kronika. Komitet gospodarczy (1912). *Przegląd higieniczny*, no. 9, s. 167 (in Polish).
32. Kronika. Nieudana denuncjacja ukraińska (1914). *Kurjer Lwowski*, no. 313, s. 3 (in Polish).
33. Kronika. O organizacji I zjazdu higienistów polskich (1913). *Przegląd higieniczny*, no. 12, ss. 194–195 (in Polish).
34. Kronika. Odroczenie zjazdu (1913). *Przegląd higieniczny*, no. 5, ss. 87–88 (in Polish).
35. Kucharzewski, F. (1926). Sto lat życia zawodowego techników polskich. *Przegląd techniczny. Tygodnik poświęcony sprawom techniki i przemysłu*, vol. 64, no. 44, 573–575; no. 48, 649–651 (in Polish).

36. *La Berge, Ann E. F.* (1992). *Mission and method. The early nineteenth-century French public health movement.* Cambridge, 379 p.
37. Lista osób na zjazd zapisanych (1870). In *Pamiętnik pierwszego zjazdu lekarzy i przyrodników polskich odbytego w r. 1869 w Krakowie.* Kraków, ss. 115–126 (in Polish).
38. Lista uczestników (1911). *Dziennik XI zjazdu lekarzy i przyrodników polskich w Krakowie*, no. 2, ss. 10–14 (in Polish).
39. Lista uczestników I zjazdu higienistów polskich we Lwowie (1914). *Dziennik I zjazdu higienistów polskich we Lwowie*, no. 2, ss. 15–16 (in Polish).
40. *Materials of the first congress of Polish hygienists. (1914).* Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv, coll. 841. aids 1. fol. 32. P. 41. 75 p. (in Polish).
41. *Micińska, M.* (2008). *Dzieje inteligencji polskiej do roku 1918.* J. Jedlicki (Ed.). (T. 1–3). Warszawa, T. 3. Inteligencja na rozdrożach. 1864–1918. 232 s. (in Polish).
42. *Mikołajski, Szcz.* (1914). Lwów, jego gospodarka sanitarna i stosunki zdrowotne. *Dziennik I zjazdu higienistów polskich we Lwowie*, 1, 2–5 (in Polish).
43. *Najdus, W.* (1994). Zakordonne powiązania Galicji w dobie autonomii. In *Galicja i jej dziedzictwo. T. I. Historia i polityka.* Rzeszów, ss. 157–173 (in Polish).
44. News from Ukrainian medical society (1912). *The Health*, no. 1, p. 18 (in Ukrainian).
45. News. Everything is already all right! (1914). *The Deed*, no. 163, p. 5. (in Ukrainian).
46. News. In convention of naturalists and physicians (1888). *The Deed*, no. 152, p. 3. (in Ukrainian).
47. News. Przy Tobie, Panie, stoimy (1914). *The Deed*, no. 160, p. 6. (in Ukrainian).
48. News. The Congress of Polish hygienists (1914). *The Health*, no. 4, p. 60 (in Ukrainian).
49. News. The convention of physicians and naturalists in Lviv (1907). *The Deed*, no. 152, p. 2. (in Ukrainian).
50. News. The postponement of a congress of Polish hygienists (1913). *The Health*, no. 7, pp. 111–112 (in Ukrainian).
51. News. The Ukrainian committee for Medical Congress in Prague (1914). *The Health*, no. 4, p. 60 (in Ukrainian).
52. *Osinchuk, R.* (1975). Guarding National Health. Ukrainian Hygienic Society. In *Contribution to the history of Ukrainian medicine. Vol. I*, New York–Munich, pp. 191–224. (in Ukrainian).
53. *Osinchuk, R.* (1996). Lviv’s medical world (1883–1939). *Bulletin of doctors*, vol. 4, 17–44. (in Ukrainian).
54. *Ostrowska, T.* (1969). Polskie czasopisma higieniczne w XIX wieku. *Zdrowie publiczne*, 5, 419–425 (in Polish).
55. Otwarcie zjazdu (1914). *Dziennik I zjazdu higienistów polskich we Lwowie*, no. 2, ss. 3–7 (in Polish).
56. Otwarcie zjazdu i kronika jego czynności, tak w ogólnych zebraniach jak w pojedynczych oddziałach (1870). In *Pamiętnik pierwszego zjazdu lekarzy i przyrodników polskich odbytego w r.1869 w Krakowie.* Kraków, ss. 23–47 (in Polish).
57. Pierwsze ogólne zebranie (1875). *Dziennik drugiego zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 2, ss. 7–12 (in Polish).

58. Pierwszy zawiązek zjazdów lekarzy i badaczy przyrody polskich, aż do ogłoszenia odpowiedniej ustawy (1870). In *Pamiętnik pierwszego zjazdu lekarzy i przyrodników polskich odbytego w r.1869 w Krakowie*. Kraków, ss. 1–10 (in Polish).
59. Posiedzenie ogólne, poświęcone sprawie gruźlicy (1900). *Dziennik IX zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 1, ss. 6–7 (in Polish).
60. Program obrad naukowych w sekcjach (1900). *Dziennik IX zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 1, ss. 7–16 (in Polish).
61. Program szczegółowy (1914). *Dziennik I zjazdu higienistów polskich we Lwowie*, no. 1, ss. 7–8 (in Polish).
62. Protokół z drugiego posiedzenia plenarnego w dniu 15-go września 1912 r. (1914–1917). In *Pamiętnik VI-go Zjazdu techników polskich od 11-go do 15-go września 1912 w Krakowie*. Kraków, ss. XXXVI–XXXVII (in Polish).
63. *Pundii, P.* (1991). Ukrainian medical organization in the western part of Ukraine and Czechoslovakia. In *Ukrainian physicians*. Vol. 1., Lviv–Chicago, pp. 255–289. (in Ukrainian).
64. Regulamin zjazdu (1914). *I zjazd higienistów polskich we Lwowie w dniach 19 do 22 lipca 1914 r.*, Lwów, ss. 6–8 (in Polish).
65. Report from 3rd convention of Ukrainian naturalists, physicians and engineers (1931). *Bulletin of doctors*, no. 2–3, p. 27 (in Ukrainian).
66. *Rosen, G.* (1993). *A history of Public health*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 535 p.
67. *Rosłoński, R.* (1914–1917). Miejskie budownictwo zdrowotne w XVI wieku w Polsce. In *Pamiętnik VI-go Zjazdu techników polskich od 11-go do 15-go września 1912 w Krakowie*. Kraków, ss. XXIV–XXXII (in Polish).
68. Sekcja higieny i medycyny sądowej. Posiedzenie IV w dniu 20 lipca 1891 przedpoł. (1891). *Dziennik szóstego zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 5, ss. 11–13 (in Polish).
69. Sekcja V. medycyny publicznej (1888). *Dziennik V zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 4, ss. 6–8 (in Polish).
70. Sekcje VII, XXI, XXIV (1900). *Dziennik IX zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 5, s. 240 (in Polish).
71. Sekcja III. Dla medycyny publicznej (1876). In *Pamiętnik drugiego zjazdu lekarzy i przyrodników polskich we Lwowie*. Lwów, ss. 406–444 (in Polish).
72. Sekcja VI (1914). *Dziennik I zjazdu higienistów polskich we Lwowie*, no. 4, s. 10–11 (in Polish).
73. Spis uczestników (1900). *Dziennik IX zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 2, ss. 41–44 (in Polish).
74. Spis uczestników (1907). *Dziennik X zjazdu lekarzy i przyrodników polskich we Lwowie*, no. 3, ss. 94–97 (in Polish).
75. Sprawa zjazdu higienistów polskich (1911). *Dziennik XI zjazdu lekarzy i przyrodników polskich w Krakowie*, no. 2, s. 6 (in Polish).
76. Sprawozdanie sekcji higieny i budowy miast (1914–1917). In *Pamiętnik VI-go zjazdu techników polskich od 11-go do 15-go września 1912 w Krakowie*. Kraków, ss. 91–137 (in Polish).
77. Sprawozdanie szczegółowe z prac naukowych (1870). In *Pamiętnik pierwszego zjazdu lekarzy i przyrodników polskich odbytego w r.1869 w Krakowie*, Kraków, ss. 47–84 (in Polish).

78. Sprawozdanie z czynności wydziału Towarzystwa higienicznego we Lwowie za rok 1911 (1912). *Przegląd higieniczny*, no. 7–8, ss. 140–141 (in Polish).
79. Sprawozdanie z I. posiedzenia ogólnego (1900). *Dziennik IX zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 2, ss. 32–38 (in Polish).
80. Sprawozdanie z obrad naukowych w sekcjach. Sekcja XXIV (1900). *Dziennik IX zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 4, ss. 90–91 (in Polish).
81. Sprawozdanie z posiedzenia komitetu gospodarczego I zjazdu higienistów polskich (1912). *Przegląd higieniczny*, no. 5, s. 99 (in Polish).
82. Sprawy Towarzystwa higienicznego (1911). *Przegląd higieniczny*, no. 7–8, ss. 117–118; no. 10, ss. 177–178 (in Polish).
83. Sprawy Towarzystwa higienicznego (1912). *Przegląd higieniczny*, no. 1, ss. 14–15; no. 10, ss. 176–179; no. 11, ss. 194–196; no. 12, ss. 215–217 (in Polish).
84. Sprawy Towarzystwa higienicznego (1913). *Przegląd higieniczny*, no. 4, ss. 65–66; no. 12, s. 189 (in Polish).
85. Sprawy Towarzystwa higienicznego (1914). *Przegląd higieniczny*, no. 1, s. 16; no. 3, s. 59; no. 4, s. 101; no. 5, ss. 125–126 (in Polish).
86. Stojčev, Z. (2012). Idea panslawizmu w medycynie. *Nowotwory*, vol. 62, no. 5, 391–395 (in Polish).
87. Suchodolski, B. (Eds.). (2009). *Historia nauki polskiej*. (T. 1–9). Wrocław, T. 4, Cz. 1–2., 831 s. (in Polish).
88. Telegramy (1914). *Dziennik I zjazdu higienistów polskich we Lwowie*, no. 2, s. 15 (in Polish).
89. The 1st convention of Ukrainian physicians (1924). *The Deed*, no. 255, p. 4. (in Ukrainian).
90. The 2nd convention of naturalists and physicians in Lviv (1927). *Bulletin of doctors*, no. 1–2, p. 24. (in Ukrainian).
91. *The Chronicle of Shevchenko Scientific Society in Lviv* (1909), no. 39, p. 6. (in Ukrainian).
92. Towarzystwo przyjaciół zdrowia we Lwowie (1890). *Kurjer Lwowski*, no. 351, ss. 1–2 (in Polish).
93. Trzeciakowski, L., Makowski, K. (Ed.). (1999). *Samomodernizacja społeczeństw w XIX wieku. Irlandczycy, Czesi, Polacy*. Poznań, 166 s. (in Polish).
94. Ustawa zjazdów lekarzy i przyrodników polskich (1900). *Dziennik IX zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 5, ss. 236–237 (in Polish).
95. VI Zjazd Techników Polskich w Krakowie (1912). *Czasopismo techniczne. Organ Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie*, no. 28; no. 29; no. 30 (in Polish).
96. Wniosek o zmianie § 2 i 16 ustawy zjazdów (1875). *Dziennik drugiego zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 2, s. 11 (in Polish).
97. Wnioski i rezolucje (1914). *Dziennik I zjazdu higienistów polskich we Lwowie*, no. 4, ss. 1–13 (in Polish).
98. Wstęp (1914–1917). In *Pamiętnik VI-go zjazdu techników polskich od 11-go do 15-go września 1912 w Krakowie*. Kraków, ss. I–XVII (in Polish).
99. Wykaz imienny członków i uczestników (1875). *Dziennik drugiego zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 1, ss. 4–5; no. 2, ss. 14–15 (in Polish).
100. XX. Sekcja medycyny publicznej (1907–1908). *Sprawozdanie z posiedzeń naukowych w sekcjach X zjazdu lekarzy i przyrodników polskich we Lwowie 22–25 lipca 1907*. Lwów, ss. 226–241 (in Polish).

101. Zaitseva, Z. (2006). *Ukrainian scientific movement: institutional development (late 19th – early 20th)*. Kyiv, 366 p. (in Ukrainian).
102. Zdanie sprawy z II walnego zebrania (1888). *Dziennik V zjazdu lekarzy i przyrodników polskich*, no. 5, ss. 1–3 (in Polish).
103. Zewsząd. Pierwszy zjazd higienistów polskich (1909). *Ruch*, no. 18 (84), s. 175 (in Polish).
104. Zjazdy higienistów polskich (1911). *Dziennik XI zjazdu lekarzy i przyrodników polskich w Krakowie*, no. 4, s. 3 (in Polish).
105. X zjazd lekarzy i przyrodników polskich (1907). *Kurjer Lwowski*, no. 336, ss. 2–3 (in Polish).

Received 25.06.2019

Accepted 29.07.2019

DOI: 10.15421/271913

УДК 001:94](477)(045)

ORGANIZATION OF SCIENTIFIC RESEARCH IN ACADEMIC AND «VUZOV» SEGMENTS OF KYIV IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF UKRAINE (1991-2017)

Lykholat A. O.

National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

E-mail: alla_olex@ukr.net

Abstract. The following analysis assesses the current state of scientific development within Ukraine, its people's potential, its financial support needs, and its prospect of joining other academic efforts within the European scientific and technology space. Researchers from Ukraine and beyond analyzed the country's scientific and technological potential and came to the conclusion that the level of development of science largely determines the state of society. This thesis addresses the state of scientific research within Ukraine since the nation's independence and posits that Ukraine has not sustained sufficient financial and human resources to maintain equivalent scientific advancement levels previously obtained within the nation. Ukraine's advancement opportunities, contingent upon natural resources, industrial growth, scientific prowess, academic accomplishments, and human potential, have begun to place the nation in a prominent role for scientific and technological advancement within Europe. As part of the European integration, the role of science within Ukraine should be prioritized by the state. Ukraine should revive the traditions and capability of the nation's proven academic leadership to establish itself as a preeminent leader of scientific discovery within the modern world. The scientific method provides Ukraine and its citizens the means to achieve the optimal quality of life, personal safety, societal health, and environmental wellbeing the nations is meant to have.

Key words: fundamental science, personnel potential, researchers, extrabudgetary funds.